

Nelikümmend lindu eesti rahvausundis I

Mall Hiemäe

Lindude rahvapärase liigituse on määranud elukoht, häälightsused, rändeomadused, toitumisviis jms. tegurid. Nii kujuneb eri alustelt üldnimetusi, nagu **veelinnud**, **metsalinnud** või **soolinnud**, **rändajad linnud**, **laululinnud**, jne. Rahvapärane linnutundmine näib piirduvat ligikaudu saja liigi või perekonnaga. Pingereas esimene on meil kägu, järgneb hallvares, kolmandal kohal on pääsuke (suitsu- ja räästapääsuke). Linnunimetuste erinevus peegeldab mõneti liikide levikut (Mäger 1967: 203-206). Kanalistest kui taigavööndi lindudest on eestlaste rahvapärimeses vähem juttu kui soomlastel, ent Euroopa faunistilisele kompleksile iseloomulikud künni- ja hallvares on meil vähem populaarsed kui Lääne-Euroopa rahvastel

Teatava linnuliigi populaarsust rahvausundis ei määra siiski ei liigi arvukus ega otsene majanduslik tähtsus, vaid mingid muud tegurid. Linnu sulestiku must või valge värvus on eelduseks, et seda lindu hakatakse pidama mingil viisil surmaga seoses olevaks (näiteks luiged, must- ja valgetoonekurg, künnivares, kaaren ehk ronk, [albinootilised isendid](#)). Linnu häälightsus võib meenutada nuttu või naeru ning selle kuulmist võetakse kui halba või head ennet (näiteks kodukakk, naerukajakas); lindu ennast võidakse mingil põhjusel hakata pidama nõialinnuks (näiteks poolmüütiline lapi kull), fataalseks surmakuulutajaks (kägu). Oleme endid koos teiste soome-ugri rahvastega pidanud veelinnurahvaks. Võibolla on meie kauged esivanemad oma päritolu seostanud metsajärvedel elutseva ning nüüd juba loodusharulduseks jäänud kauriga? Veelindude hulka kuulub ka müütiline ilmalind, kelle munast [Loomislaulus](#) sündisid taevakehad: kuu, päike, tähed.

Lind akkas pesa pesitama,
puuraagu korjama.
Sai sii pesa valmis saanud,
akkas mune munema;
sai niid munad munetud,
akkas poegi auduma;
sai niid pojad audunud.
Akkase neida kasvatama,
kasvatama, kangutama;
sai niid pojad kasvatud,
akkas neida pillama.
Ühe pani päevaks peale ilma,
teise pani kuuks taevudes,
kolmanda kiviks põllu peale.

RKM, Mgn. II 1097c < Tõstamaa khk., Alu k. - H. ja E. Tampere (1965)

Eestlaste nagu teistegi rahvaste uskumustes kasutavad linnud rändel orienteerumiseks Linnuteed ehk Linnurada. Talve veedavad nad surnuteriigis, kust tagasi saabudes toovad kaasa ohtlikku surmahingust. Suuri valgeid kajakaid on peetud meremeeste hingedeks, Toonela lind on samuti luik. Rändlinde on arvatud talvituvat ka vee või maa sees.

Kus linnud talvel on?

Kägu elab siin, ei lähe kusagile. Rääk pugeeda maa sisse ja elab siin. Näpid pugevat kõik maa sisse. Koovit olema niimoodi, et talvel pistab omal pea persse ja toit käib ringi. Korbits [metskurvits] olla ka mättas talvel ja peab rammusamaks minema. ERA II 298, 173(1) < Türi khk., Väätsa v., Lõõla k. - R. Viidalepp (1941)

Vanem osa linnu-uskumusi on Euroopa rahvastel küllaltki sarnased ning kuuluvad enam kui ühe rahva suulisesse traditsiooni. Eesti linnufaunas suhteliselt hiliste või tugevalt inimasustusega seotud linnuliikide (näiteks valge-toonekure, kodutuvi, suitsupääsukese) kohta käivas pärimuses on germaani laene enam kui meil juba küttijakultuuris hästi tuntud veelindude kohta (näiteks hanelised, partlased).

Enamik uskumustest **linnupesa** kohta on tekkelt väga vanad ning väljendavad pieteeti. See tuleb ilmsiks käitumisjuhendites. Neis avaldub püüd vältida hingeõhu, silmavaate, taktiilse või auditiivse kontakti, elujõudu kandva elundi (hammaste) kaudu inimeselt linnule kanduva väe mõju. Hingeõhu kui hinge substantsi kujutelm avaldub keelus linnupesa peale hingata, konkreetsemalt: linnununadele ega lin nupoegadele ei tohi oma hingeauru või hingeõhku peale lasta, siis ei tule munadest poegi ega jää pojad elama. Kõige sagedasem on keeld linnupesa juures hambaid näidata, põhjendusega: lind jätab pesa maha; pojad ei kooru; pojad surevad; pojad ei seisa enam pesas; sipelgad tungivad pessa; madu sööb pojad; kull lõhub pesa; mingi loom sööb pojad ära. Koos võivad esineda mõlemad keelud, näiteks *peab mokad kinni pitsitama, et hambad välja ei paista ega hingeõhk munade pääle ei lähe*. Hammaste näitamise keeld on tuntud maa kagupoelses osas. *
[Kaart1](#) Õngele sülitamise kombest lähtudes on ühes tekstis soovitatud hammaste näitamise negatiivset toimet leevendada kolm korda üle pesa sülitamisega, *siis kasva vad pojad hästi*. Auditiivse kontakti võimaldamise ohtlikkust lindudele väljendab keeld linnupesa leidmisest rääkida: madu sööb pesa tühjaks; pesa saab hukka; röövlinnud lõhuvad pesa. Ka on mainitud, et linnupesa leidmisest ei või rääkida tulihoones, st. hoones, kus on küttekolle. Taktiilse kontakti puhul - linnununade katsumise või pesa puutumiseega oli oht mõjustada ka iseenda käekäiku: jumal karistab; kes pesa puutub, hakkab kogeleva; metslinnu munakoore peale astumisel saab jalale paised.

Linnupesa lõhkumist on käsitatud kui eriti suurt eetiliste normide rikkumist: jumal on linnud loonud ja nuhtleb; jumal ei anna andeks; on suur patt; hing läheb põrgu, sest linnud on jumala loomad ja kes neile kurja teeb, seda ei võeta taevasse; pesalõhkujal hakkab linnupesa kurgu alt välja kasvama. Vähemtuntud hoiatused on, et pikne lõõb pe salõhkuja maha; silmad jäävad haigeks; kui ta väljas magab, nokivad linnud ta silmad peast; mets hakkab karja vihkama (st. hunt murrab loomi); ei leia kogu elu peavarju ning peab rändama kui linnuke. Omaette rühma moodustavad tagajärjed, mis tabavad pesalõhkuja järglaskonda: lapsed sünnivad tummad; lapsed jäävad vanas eas keeletuks; lapsed sünnivad pimedad; lapsed on rumalad; lapsed surevad; lapsel on sündides nn. linnuviga; lastel on viga mitmeks põlveks - s.o. päritav puue. Uskumist niisuguse põhjusliku seose võimalikkusesse tuleb ette tänapäevalgi, kui jutustatakse memoraate kurtummusest konkreetsetel inimestel, kelle vanemad on arvatavalt linnupoegadel keeli lõiganud.

Meie naabril olid tummad poeg ja tütar, mõlemad jäid tummaks. Ja siis üteldi, et nende vanematest on keegi linnupoegadel keeled suust ära lõiganud. RKM II 395, 458 (10) < Laiuse khk. - M. Hiimäe (1986)

Linnupesa leidmist peeti hea õnne märgiks, ükskõik kas tegemist oli laululindude või suuremate lindudega, kelle mune veel 20. sajandil rannikualadel toiduks on tarvitatud. Linnununade söömise kohta öeldi, et ei sööda nende lindude mune, kelle pojad kooruvad sulge deta ning pimedatena. Õpetus pesitseva emaslinnu munemasundimiseks on võtta puupulk (ka: pihlakapulk, millele kolm

risti peale on lõigatud) ning munade keskele püsti pista. Lind ei lõpeta munemist enne, kui tikk munadega kinni on kaetud. Nii tuli toimida tedre, nurmkana, haha, jt. pesaga.

Selleks et suvel rohkem linnupesi leida, tuli paastumaarjapäeva, 25. III (enam Põhja-Eestis), suure neljapäeva või suure reede (enam Lõuna-Eestis) hommikul nn. linnulaaste väljast tuppa kolde ette tuua. Eritingimusi on ajas (puuhalud või laastud tuli tuua enne päikesetõusu, varahommikul), suuruses (pikad, lühikesed laastud, oksaraod, halud), kohas (metsast, puuriidast), toomise viisis (kolm korda ümber tare joostes, akna kaudu sisse tulles, laast hambus, särgiväel). Suuremad halud või laastud tähendasid suure mate, väiksemad väiksemate lindude pesi, pikad raod võisid tähendada ka usse või kalu. 20. sajandil püsis maagiline menetlus laste poolmängulise ettevõtmisena.

Linnumune või linnupesa on mõnel määral kasutatud ka tõrje- ja ravimenetlustes, näiteks pääsupesaga suitsetades raviti loomahaigust, tedremuna silmapesuvette panemisega arvati näolt tedretähti kaduvat jne.

Kuigi linnud võisid kevadrändelt oma pesitsuskohtadesse saabudes inimestele omamoodi ohtlikud olla, olid nad üksiti rõõmutoojad - kevadekuulutajad. Kagu-Eesti vanasõna seostab lindude kevadrände algust tsirgupäevaga (9. märtsil on ortodoksi kirikukalendris 40 märtri-usukannataja päev): *Tsirgupäiv, sõs nel likümmend tsirku käändvä suu suvõ poolõ, pää päävä poolõ.* (Setu) Sel puhul küpsetati lindude tervituseks 40 kakukest.

Eestlaste rahvapärimeses leidub rikkalikult teateid linnupette võtmisest. **Linnupete, linnuiva** tähendab toitu või leivapala, mis tuli rändlindude kevadise saabumise ajal süüa hommikul enne majast väljaminekut, sest muidu lind, keda sel kevadel esmakordselt kuulatakse, petab ära. Hiiu maal, mõnevõrra ka naaberaladel oli tuntud vormel: lind situtab ära. Kõige sagedamini on nimetatud, et inimene, kelle lind on ära petnud, kuivab, jääb kõhnaks; on terve aasta haige; tal tuleb suur tõbi; kaotab söögiisu; jõud kaob; nägu hakkab kolletama; pea valutab aasta otsa; saab kõha; suu hakkab haisema. Mõnikord on otsesõnu öeldud, et petetu sureb. Juhuslikumat laadi tagajärjed, mille sagedus ei ole nii suur: petetel ei ole õnnelik suvi; pe tetu jääb töödega teistest taha; petetu on laisk; petetu on unustaja; petetu on näljane; vananeb kiiresti; paised tulevad jalgadele; eksib metsa; saab kogu suve petta; (tüdruk) saab vallaslapse; petetu lööb jalgu vastu kive; põletab end (või oma rõivaid); veristab end.

Petmise mõju arvati kanduvat inimeselt loomadele. Kõige sagedasem on keeld sügisel kariloomi kinni panna, kui nad lauta jäetakse. Keelu põhjendus on, et loomad kuivavad, jäävad lahjaks. Selle keelu kõrval tuleb ette keeldu loomi talitada või hommikul karja lasta: ei ole hea õnn; loomad jäävad kõhnaks; hobused ei kosu; lehma piim on lahja; hunt viib lamba. Pettasaamisest võis ette tulla ka ebaõnne põllutöödel, nimelt adraraua (või raudpuu) katkiminemist kündmisel.

Need tähendused võivad olla esile toodud mistahes linnuliigi puhul. Sageli on siiski lind ning tema kuulmisest saadud tagajärg kuidagi seotud. Ligikaudu pooled teadetest rõhutavad käopette võtmise vajadust; samuti on inimesele raskema mõjuga tagajärgi suhteliselt enam loetletud käo puhul. See on vastavuses käo kui üldtuntud fataalse endelinnu positsiooniga. Sookure petmise puhul on esiplaanil oht saada täisid: keda kurg pettis, sel öeldi täid külge tulevat. Linavästriku kui linaõnne näitaja poolt pettasaamine tähendas, et suvel lina ei kasva, lõokese - hea laulja petmine tähendas hääletuks jäämist, peoleo - linakülviaja näitaja petmine kuulutas ette äpardusi linakasvatases, jne. Prääksuva häälega lindudest (part, rukkirääk jt.) pettasaamine tähendas, et petetel on suvel kõht lahti või peeretab ta palju. Kõige kardetavamad olid kägu ja sookurg. Linnuliikide seas, keda pärimusteadetes on nimetatud, domineerivad suuremad linnud: kaur, hani, luik, part, aul, teder, põldvutt, sookurg, rukkirääk, kiivitaja, metstilder, koovitaja, tikutaja, kaelustuvi, kägu, öökull, vainukägu, rahn. Värvulistest on esindatud pääsuke, lõoke, linavästriku, peoleo, kuldnokk, kivitäks, ööbik, metsvint. Aastaläbi kuuldavatest paigalindud est on nimetatud varest ja kaarnat, kes petavad

vaid suure reede hommikul (mainitud on veel paastumaarjapäeva, 25. III, suurt neljapäeva, jüripäeva, 23. IV).

Linnupette võtmine on eestlastel üldlevinud komme, mis tegelikult kasu tusest taandus alles 20. saj. lõpul. Rohketest kombekirjeldustest ilmneb, et petmist ei mõistatud kui linnu sihilikku taotlust inimestele halba teha, teda (sõna otseses tähenduses) petta. Ka ei petnud inimene linnupette võtmisega lindu ennast. Linnupette kombe usundiloolise tausta lahtimõtestamisel on mitmed uurijad (eesti ainese põhjal O. Loorits) rõhutanud, et talve teadaolevalt surmariigis veetnud rändlindudel usuti kanduvat kevadel elavate juurde tagasi siirdumisel surnute hädaohklikku mõju. Asjaolu, et mõju oli halbatoov ning seda oli vaja vältida, näibki olevat kombe kujunemisel aluseks. Niisiis on **linnupette võtmine maagiline toiming, eesmärgiga neutraliseerida linnult inimesele vahendatavat halba mõju** (vrd. ka ütlust *võeti hingepi det* - hinge tugevdust). Leivapalaga, toiduga end tugevdanud, jõudu juurde saanud inimene ei tarvitsenud halba mõju toovat meediat - lindu enam karta, sest ennetava maagiaga oli võõras mõju üle kavaldatud, s.o. petatud. Kui linnupetet võtmata siiski võõra mõjuvõimu alla jääd, tuli see mõju omakorda üle kanda kasvavale puule. Selleks tuli kolm korda ümber puu kõndides seda hammustada. Põhiosa sellistest õpetustest on seoses käo kuulmisega. Sama tagajärg (inimene kuivab) kanti üle puule. *Kuivamist (kui kägu ära petnud) saada teistele ka anda: käi kolm kord ümber puu ja iga kord puud hammastega ammustada, siis jääb see petmine puu külge, inimene siis ei kuiva.* (Türi). Mitmel korral on soovitatud kõndida ümber lepa, nimetatud on kaske. Üldiselt pole puuliiki oluliseks peetud. Pärimusteadetes konkreetsete toimingute kohta on kõne all veel pihlakas, kadakas, õunapuu, kreek. *Mo ema läin õue ja kuuln kukulinnu kukmist, ta oln söömata, karan kohe ammastega noore õunapuu koorest kinni. õunapuu kuivgi ää. Ta sai oma õnnetuse puul anda.* (Hanila). Üksikjuhtudel on märgitud, et puu ei kuivanudki või jäi põdema ning kasvas edasi järgmisel aastal. Paaris kirjelduses on juttu pettasaamisest teel lauakirikusse (seega söömata olles), ta gasiteel näeb puud närinud inimene, et sama puu tüve ümber on end keeranud madu.

Ümber puu võidi kõndida või puud närida ka mingi muu maagiline arv kordi, näiteks üheksa korda. Toimingu mõju on püütud tugevdada sõnadega, öeldes: *Kuiva ära!* vms., rusikaga vastu puud lüües või kolm korda lepakoort hammastega lahti tõmmates. Mõnel korral on arvatud abi saavat kukerpalli- laskmisest. Juhuslikku laadi profülaktika hulka kuuluvad võtted asendada linnupette võtmist või seda matkida suutäie vee joomisega, piibu suhupanekuga, isegi oma peru peoselaskmise ning suhuahmimisega. Ka on nimetatud, et leivaga tuli selja peale rist tõmmata. Piirkonniti tuleb ette soovitus metallraha taskus hoida või enne majast väljaminekut silmad puhtaks pesta, ühel juhul mõõndusega, et nägu ei tohi unine olla. See soovitus on seosesse viidav uskumusega: *Lind saab siis petta, kui näeb inimest enne kui inimene teda. Siis ta saab inimese üle võimu.* (Tartu-Maarja). Valdav osa pärimusteadetest siiski linnu ennetamist sel viisil ei eelda, nii või teisiti lõpeb kokkupuude linnu kuulmise või nägemise näol inimesele halvasti. Väljend *lind situtab* näib olevat algselt samasuguse tähendusega kui seda on kontakt kuulmise või nägemise kaudu. Arvesse võttes seost elundhinge kujutelmaga ei ole siin põhimõttelist erinevust. Lindude peatuspaikades massilise läbirände puhul ning koloniaalse eluviisiga linnuliikide pesitsusaladel on loogiline, et surmariigi halva mõju edasiandjaks võidakse pidada lindude väljaheiteid.

Eestlaste ja lähemate sugulasrahvaste linnupette-kombe aluseks on peetud ka kriitilist situatsiooni seoses üleminekuga ühest olekust teise (Oinas 1984: 160-161). Signaaliks kriitilise, endas ohte ja halbu kontakte võimaldava ajajärgu saabumisest on rändlindude kohalejõudmine. Aegade jooksul on jäänud kriitilise aja tähenduses domineerima kalendritähtpäevad, nagu jüripäev jts. Üleminekuajal on es mane kokkupuude linnuga tabu. Kui kokkupuude siiski aset leiab, on inimesel sellest kontaktist saadud halvast mõjust võimalik puhastusriitusega vabaneda.

See linnupettekomba seletusversioon sobib põhjendama, miks usuti petta saavat ka kevadel esimest korda kuulnud varsahirnastusest, konnakrooksumisest, adraraua kriiksumisest vastu kivi, lehmakella kõlinast või karjasarve häälest, kui neid esimest korda kuuldi. Eesti pärimuse põhjal otsustades on komba kujunemise kõige olulisem eeldus siiski see kujutelm, et tegemist on **hingelindude** saabumisega teispoolsusest. Siit tuleneb ka, et kontakt surmariigist tulnud linnuga mõjustab otseselt inimesi. Eriti ohtlikud on need linnuliigid, kellega surnuteusus seondub rikkalikumalt uskumusi kui teistega (kägu, sookurg).

Komba väljakujunemist mõjutanud tegureid on veel küttjakultuurist pärit arusaam, et inimene peab ennetama saaklooma, selleks et temast üle olla (Zelenin 1938: 876-877). Kujutlusel kriitilisest ja ohualtist üleminekuajast näib baseeruvat uskumus, et päike *resp.* päev võib varahommikul linnu ära petta: *Linnud pidada ikka enne päikesetõusu üles ärkama, kes peale päikesetõusu veel magab, selle petab päike ära ja see lind ei saa sel päeval lennata, jookseb ainult mööda maad komistades. Kui mõni inimene käies palju komistas, kas purjus peaga või muidu, siis öeldi selle kohta: "Paterdab nagu päevast petetud lind!"* (Hageri). Ülekantud tähenduses on petmisekujundit kasutatud ka muudes seostes, näiteks liig kauaks magama jäänud inimese kohta *päev on lapse ära petnud* või liig vähese söömise puhul *petan nälja ära*.

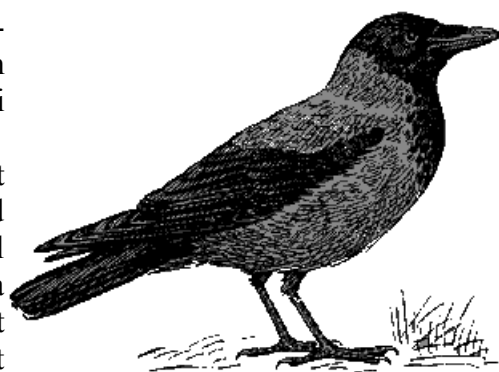

hakk *Corvus monedula*. Legendist hakkide saamisloo kohta on üksainus üleskirjutus: Kaaren lennanud kraaksudes üle ristil oleva Jeesuse pea. *Selle eest, et sa mu surmatundi häirid, öelnud Jee sus, saagu su poegadest hakid, kui sa munemisega hiljaks jääd.* Teise üksikteate järgi moondanud nõid pastori hakiks; ka on öeldud, et hakk on varese poolvenda.

Elukoha järgi kirikutornides, mõnevõrd ka vaimuliku rõivast meenutava musta sulestiku tõttu on hakki nimetatud ka kirikuhakiks. Hakkide ilmumist külasse, elumaja lähedusse, häälitsemist ja len damist maja kohal on peetud surmaendeks.

Maa kaguosale (Tartu-, Võru- ja Setumaa) need uskumused omased ei ole. Võrreldes [*kaarnaga](#) ja [*hallvaresega](#) on hakk endelinnuna märksa vähem populaarne.

hallvares *Corvus corone*. Põhjust, miks varest rahvauskumus tes nõialinnuks või targaks linnuks nimetatakse, on arvatud seisnevat tema ettenägemisvõimes. Ühe teate järgi *mõned vanad inimesed ikka rääkisid, et vares polegi lind, vaid nõiutud in imene.* (Karja). Läänesaartel keelati varest osatada: kes talle vastu hüüdis, sellele andis lind varesehamba - s.o. topelthamba, või kasvasid osatajal hambad puseriti või kiskus suu kiiva. Varese suust maha kukku nud kondi närimisest arvati koeri hulluks minevat (analoogia rongaga). Põhjust arvati olevat ka selles, et varesed söövad pealenõiutud haigustesse surnud loomade liha. Üksikjuhtudel tuleb ette keeldu varese sulge maast võtta - võtjal jääksid hambad haigeks. [Varese laskmist](#) püssiga peeti kas head jahiõnne andvaks või jahiõnne kaotavaks. Kui varesepesa ka lõhutigi, siis poegi piinata ei olnud lubatud. Simunas õeldi, et siis surevad peres kanapojad.

Teiste vareslaste seas on hallvares üldtuntud oraakellind, võrreldes teistega mitmetähenduslikum. Tema kohta tarvitatud peitenimed on suures osas humoristlikud ega väljenda niivõrd respekti nagu

ronga puhul. Halvaendelisuse poolest jääb ta samuti rongale alla. Varese ilmumist on võrreldes ronga ilmumisega eluhoonete lähedusse peetud vähem surma, loomahävingu, ikalduse, sõja endeks ja rohkem äparduse, pahanduse, tüli, halva teate saamise endeks. Kui varest nokka pühkimas nähti, peeti seda nälja-aja endeks. Otsustuste tegemisel jälgiti ka, kuhupoole lind lendab, kuhu näitab ta nokk, kas ta kraaksub paaris- või paarituarv kordi, jm. Mõnel pool peeti tähenduslikuks varese kraaksumist või *laulmist* - erilist meloodilist häälsust. See võis tähendada midagi head, või siis vallaslapse sündi. Teekäijale vastusattumist on käsitatud sagedamini halva kui hea endena. Varest laeva mastis, kui ta meloodilist *kluuk*, *kluuk* hüüab, on peetud hingelinnuks, kes hoiatab peremehe surmast. Seda on peetud ka laevahuku või siis (hea) kalasaagi endeks. Regivärsilistes rahvalauludes vahendab ta surma- või sõjasõnumit.

Varese poole pöördumisel kasutati samasuguseid sõnu nagu rongale: *Vares, vares, kui sa head tead, siis karju veel, kui halba, siis lehvita tiibu või nokitse varbaid!* seejärel jälgiti, mida lind ette võtab.

Kui kevadel ilma linnupetet võtmata, s.o. hommikul ilma söömata välja mindi, oli vareselgi õigus inimest *petta*, ent ainult teatud päevadel. Nimetatud on paastumaarjapäeva, 25. III, suurt neljapäeva ning suurt reedet, ka jüripäeva, 23. IV. *Pettasaamise* tulemused on traditsiooniomased: tööd ei edene, petetu kuivab, juhtub midagi halba.

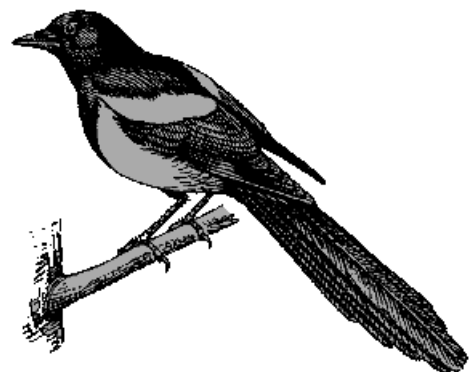
Varese pesaehitust on dateeritud paastumaarjapäevaga: paneb esimese pesapalgi; muneb esimese muna. Arvati, et kui vares saab kellegi juuksekarva oma pessa viia, saab see inimene peavalu. Üksikteate järgi Viljandist on varese esimene muna valge. Poegade ristimiseks pidi vares tooma mere tagant kivi, mille pärast pessa jättis (analoogia kaarnakiviga). * [Kaart2](#)

Nii lühi- kui pikaaegsetes ilmaprognoosides on vares märksa populaarsem kui saatuse-ennetes. Tähenduslikkust on omistatud paljudele käitumisjoontele. Kevade lähedust hinnati selle järgi, mitu korda (1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9) lind jaksab kraaksuda. Jälgiti, kas lindudel on nokad tuule poole (vihma, ilmamuutuse tunnus) või põhja poole (tuleb külma), kas nad istuvad puu ladvas (külma ilma tunnus), *vihitlevad* või pesevad (vihmaenne), kõnnivad maas (sula). Rahutut lendu, asukohavahe tust, käratsemist võeti kui ilmamuutuse - saju, sula, tuule, tormi, (harvemini) hea ilma märki. Lõuna-Eestis peeti parajaks kaerakülvi ajaks aega, mil haavalehed puus istuva varese ära katavad. Kui rukkioras põllul jüripäevaks varese ära varjas, arvati, et tuleb hea rukkisaak.

hangelind - vt. lõoke

harakas *Pica pica*. Tekkemuistendi järgi on harakas saanud vanakuradi türest (ka: nõiast, vanatüdrukust). Et harakal on pikk saba, sugeneb sellest saamisloo täpsustus: harakas on saanud sõrmest või varbast. Üksikteate järgi on harakas kuradi süda. Seletused haraka pika saba kohta on veel: see on talle jumala poolt määratud peergude näppamise eest; inimesed on talle peerukimbu järele visanud (taha pistnud).

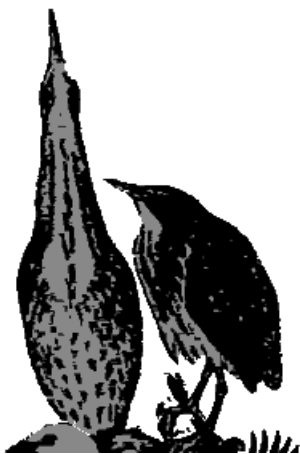
Eraldi tähelepanu väärib ka tekkelugu, milles haraka süda on seotud nõia või vanakurja hukkamisega. Kristi Salve hinnanguil kuulub muinasjutt tüübinumbriga AT 403 B koos oma seletava lõpuga meie muinasjutuvara kõige huvitavasse kihistusse. Nimelt ühendab etioloogiline seletus siin eesti ja teiste läänemeresoome rahvaste jutte kaugete Siberi rahvastega (Salve 1992: 86-87). Ühe teisendi järgi va banes peigmees oma mõrsja rivaalist järgmiselt:

... Siis kutsunud ta mõlemad omad naised enese juurde ja öeldnud neile: Kumb enne selle sõrmuse selle lina pealt minu kätte toob, see jääb mulle naiseks!" Naised pannuvad ka kohe plehku, vanapagana tütar ikka ees. Niipea kui vanapagana tütar sõrmust hakanud ära võtma, kukkunud ta karsumdi kõrditõrde, ainult suur varvas jäänud välja. Seda nähes, mis sündinud, öelnud sulase tütar: "Suurest varvast, mis väljas on, saagu harakas aiateibasse!" Niiviisi sündinud vanapagana tütre suurest varbast esimene harakas. Pärast seda juhtumist elanud sulase tütar oma mehega õnnelikku elu. Vanapagan pole enam julgenud oma tütreid rikkale mehele tulla kauplema.

E 17293/4 < Põltsamaa khk., Vana-Põltsamaa v. - M. Luu (1895)

Välja arvatud maa kaguosas, on harakas uskumustes väga populaarne endelind. Tema ilmumine elamu lähedusse ning häälitsemine kuulutab külaliste tulekut, annab teada peatselt saabuvast - enamasti halvapoolsest sõnumist (käsk mõisa ilmuda, kohtuteade, surmasõnum, halvad uudised). Seda välditi sõnadega: *Häid sõnumeid, häid sõnumeid, linnuke!* või *Pipart sulle keele peale!* Õnnetused, mille endeks peeti haraka ilmumist elamu juurde (aiateibasse, lävele), on inimese või karilooma surm, tuleõnnetus. Halba püüti ära hoida linnule tuha või savi järeleviskamisega.

hüüp *Botaurus stellaris*. Muistendi järgi on hüüp saanud Pilaatusest karistuseks selle eest, et ta laskis Jeesuse ära tappa. Hiiumaal on teda nimetatud ka järve vaimuks, kes järve valitseb ja inimese uputab. Seda varjulise eluviisi ning omapärase valju ja kumeda häälitusega lindu on arvatud häält tegevast või teha saavat vaid nokka mudasse (vee alla) pistes; hääli kuuluvat seitsme versta kaugusele. Linnu häälitust on iseloomustatud kui üleloomulikule olendile kuuluvat:

Meie küsisime, kes see hüüpli on, vastuseks saime: tsirk (lind), mõni ütles ka, et tont, mida meie, muidugi teada, kõige enam uskusime. Hüüpli hääli kõlab nõnda, kui meie ühe väga suure tühja pudeli sisse nõnda puhkame, et sääl hääli sünnib. See hääli on õige madal, aga siiski nõnda tugev ja lõikavtume, et seitsme versta pääle, kus meie säält järve ja jõe äärest elasime, väga selgesti ära kuuldus, ja kui

kalapüügile läksime, siis olime sääl koguni ligidal ja kuulsime seda hääli väga selgesti. Hääli on ligidamalt kuuldes nõndamoodi kui siis, kui põrandat mööda ühte rasket asja tõmmata, nõnda et see hääli teeb. Iga minuti pärast kõlab hüübi hääli: "Üüp! Üüp! Üüp! Üüp!" ... Sellega võib arvata, et koll või soohaldjas, mis koledat hääli teeb, muu keegi ei ole kui lind hüüp, hüüpli, jne. ja tema koleda hääle pärast on hakatud teda tondiks ja haldjaks kutsuma ... Pilti olen ma loo dusõpetuse pildi järgi gümnaasiumist üles joonistanud. Ma olen siin teda tindiga mustaks joonistanud, kuna tema suled nõndasugused pruunikad on nagu nurmkanal. E 46031/8 < Võnnu khk. - J. Mootis (1907)

Hüübi hüüd on halvaendeline, kuulutab ette näljaaega, viljaikaldust, loomaõnnetust, sõda. Kuulmata ja nägemata linnu nagu maa alt kostvat hääli on seosesse viidud ka I maailmasõja tulekuga. Ühe kirjelduse järgi Hiiumaalt tuli teda lasta hõbekuuliga:

Tema hääli olli ragin, paukumine, pragin. Tema päed võib kut keerdsarvedega oina päed kujutada. Tema keha olli sinikas veekarva ehk tume porikarva hall. Keha kuju oli kut päratasuurel ussil, tõrrejämmedune. Kas temal jalgu oli? Vist mitte! Ta lasti Kodeste järves ristiga hõbekuuliga maha, pärast ujusid just kut tõrre- ja riistatükid vee peäl. Oinapäe on harilikult kiikide sügavuse õudsuste tundemärk (seda võiks ehk hüübi kujutusele juhtnööriks võtta). Saareste MK 207 < U. Tikerpuu - Hiiumaa (1916)

kaaren ehk **ronk** *Corvus corax*. Eesti rahvausundis on ronk (varasema nimetusega kaaren) deemonlike jõududega seotud lindude seas kõige halvaendelisem ning kardetavam, nimetatud ka surmalinnuks, õnnetuselinnuks või nõiast saadud linnuks. Ronga eufemismid on valgelind, (harvemini) mustlind. Enamus seletusmuistendeid seletab põhjusi, miks kaaren musta värvi on: 1) Kaaren oli ennem valge, kuid jumal tõrvas ta mustaks sellepärast, et kaaren on röövlind; 2) Kaaren oli enne veepuutust valge, kuid lendas Noa laevast välja, jäi raipeid nokkima ning määris end mustaks. Selle

eest needis Noa ta ära; 3) Kaaren oli ennem valge kui luik ja ta nimi oli valgelind, kuid ta varastas Jeesuse ristilöömise naela. Selle eest needsid ristilööjad ta mustaks; 4) Jumal määras (pintseldas tõrvaga) kaarna ta laiskuse pärast mustaks; 5) Kaaren laulis aina: *Kurat! Kurat*, karistuseks muutis jumal ta mustaks; 6) Kaaren määris end mustaks ja püüdis Jeesuse ja ta jüngrite tagant leiba näpata, seepärast määras Jeesus ta alatiseks musta kuube kandma; 7) Kaaren varastas kuningakojust kuldsõrmuse. Karistuseks kastis taevataat ta tõrvapange. Sellest ajast peale on ronk must ja kuulutab õnnetust; 8) Kaaren laskus kaksiti võllapuu peale ning muudeti selle eest mustaks; 9) Kaaren soovis musta kuube ning saigi selle, ent üks sulg jäi valgeks. Ühe jututeisendi järgi saab ronk uuesti valgeks enne viimsetpäeva. Sageli lisandub nendele süzheede seletus, et seepärast nimetataksegi ronka valgelinnuks. Rohkem eraldi jutuna, vähem süzhee loogilise jätkuna esineb uskumus kaarna valge sule kohta. Sule ebatavalisust on mitmeti rõhutatud, seal hulgas asukoha järgi: asub südame kohal teiste sulgede all; see on vasaku tiiva kolmas sulg; esimene sulg paremal pool sabas; asub vasaku tiiva all ja seda kannab kaaren poole aasta vanuseni; kaaren poetab hauduma asudes sule pesasse. Õnesule hankimine on seotud raskustega: kaaren ei taha (ei tohi) seda kellelegi näidata; sööb oma sule enne surma ära; kaaren on nii tark lind, et teab oma surmatunni kolm päeva ette ja neelab valge sule alla; enne kui lind sureb, muutub sulg mustaks; seda sulge on võimalik näha ainult suurel reedel Kristuse surmatunnil. Ühes 1939. a. üles kirjutatud teisendis meenutab informant, et kord nooruses lasknud ta viljapõldu tallavaid ronkaid maha ning otsinud nende suled läbi, valget sulge leidmata. Kuulnud isalt, et lind valge sule enne surma alla neelab, lõiganud ta lindude kõhud lõhki, ent sulg jäänud saamata. Uskumused imeva hendi omadustest on järgmised: inimesele, kel on kaarna valge sulg, ei hakka nõidus peale; saab õnnelikuks; saab nägematuks; saab rikkaks; saab rahapajad (peidetud varandused) kätte; saab teise taskust kõik ära võtta; avab kõik lukud; teab kõik juhtumused ette ära; mõistab kõik keeled; mõistab kõigi lindude keelt; vaenlase kuul ei taba; saab hea jahihõnne (püss tabab alati märki); sulega puutudes või vajutades paranevad kõik haiged kohad; kel sulg rinnataskus, sel ei tule tüli; keegi ei pahanda sule omanikuga; selle sulega kirjutamisel saab kõige parema ja ilusama käekirja.

Pesaehitamise algust on dateeritud küünlapäevaga 2. II: küünlapäeval paneb kaaren esimese pesapalgi, paastumaarjapäeval, 25. III (suurel neljapäeval, suurel reedel) ristib lapsi. Varase pesitsemise põhjendused on: poegadest, kelle ristimine hiljemaks jääb, saavad varesed (künnivaresed ehk mustad varesed, hakid, kullid); kaaren on raipesööja lind, seepärast sööksid hilisema pesitsemise puhul sipelgad ta pojad ära.

Miks kaarnal vara pojad on?

Ükskõrd ühül ilusäl kevadisõl päivil korjanud kronk (kaarna) omale kuivõnuuid õksi pesä tehä. Sääl nääb, et murelane (sipelgas) ka üht kuiva õksa edäsi kannab. Kronk küsib: "Mis sa sellega tied?" Murelane ütleb: "Sellest tien omale maja." - "No mõni maja ehitajaks, kas sinusugune ka mõne

maja tieb!" Murelasel tuld südä täis ja vastand: "Mina võin kaheksa kõrd enesesuurust palki kanda, aga katsu, kas sinä ka jaksad," võttand pahamiälegä ühe õige suure palgi selga ja kandand kodu, aga ise venitand keskpaigast paaigu puolest, aga sellegiperäst ehitänd omale maja valmis õige suure ja kutsund siis krongi katsuma. Kronk tuld ja im estand murelase tüöd, peräst tahand murelast pilkada ja üöld: "Kas sinu maja ka kõva on?" ja hüpänd murelase pesa päälä, arvand ise: ega sie ei kannä. Aga kui nägi, et murelase pesa ei vajondki, tuli tämil kade miel, et murelane tämäst suurema pesä ehitäs, ja mõtlõs, kuda murelast tüüssädä saaks, aga ei tuld midägi paremat miele, kui võttas hakkas jalgade ja nokaga murelase pesa laiäli luopima ja pani ise peräst naurades lendu. Murelane sai sellest nõnda vihasest ja vandus, mitte enne järele jättädä, kui krongid kõik õtsas on, õtsis krongi pesä üles ja tappis kõik pojad vällä. Küll ehitäs kronk omale pesä õige kõrgele puu latva, aga murelane ei jättänd sinnagi rahule, vaid rönis ülesse ja tappas ike pojad vällä. Nüüd pidi krongi sugu üsnä lõppemä. Viimaks tuli veel selle hüvä nõu päälä ja tegi pojad jua sel ajal, kui viel murelane talveund magab, muidu oleks krongi sugu ammugi maa päält õtsas õld. H III 12, 33/5 (9) < Jõhvi khk.- M. M. Eljas (1892)

Kaaren munevat ainult kaks muna, sellepärast on neid linde nii vähe; (Põide). Nagu *toonekure pesa lõhkumise kohta, kehtib hoiatus: lind toob tuletuki ja paneb maja põlema. Üksikjuhtudel on öeldud, et kui ronga pessa muna asemele kuum kivi panna ja muna ära keeta, siis kes esim esena seda maitseb, saab linnukeele oskuse (analoogia ussikuninga harja söömisega). Poegade ristimiseks toob vanalind kaarnakivi. Peale selle üldtuntud ristimisviisi on mõnel juhul mainitud ristimist vanalindude poolt nokas merest toodud veega või ristimist ühes Eesti jõgedest - Emajões.

Rongale on omistatud teravaid meeli: kuuleb raipe väljaviskamise laudast kaheksa versta kaugusele ära. Ronga sule leidmisel (maast, teelt), on soovitatud see mulda pista, et õnnetust eemal hoida. Keelatud oli rongale vastu hüüda, teda osatada. Nii võis saada ristati hambad, osatajal võis jääda kurk haigeks. Püssiga mahalaskmisest arvati tulevat mingeid õnnetusi majale, hobuste suremist. Runolauludes on kaaren ja vares nagu ka *sinisiibu tsirguke, *toonela lind, surmasõnumi või muu halva sõnumi edasiandja. Rahvauskumustes on rong (ronkade) lendamist üle elumaja käsitatud kui surmaennet või surmasõnumit. Olenevalt sellest, kas ronk lendas üle elumaja või karjalauda, on ette arvatud kas inimese või kodulooma peatset surma. Muud tõlgitsused on samuti pea eranditult halvad: tuleb õnnetus, pahandus, tüli, abielurahva lahkuminek, tulekahju, loomakatk, loomakahju. Ühele päritoluseletusele, et ronk on nõialind, vihjab nimetus "karjanõid". Üle karja lendamisele on endelist tähendust omistatud eriti Lõuna-Eestis: see tähendas loomaõnnetust, loomakahju, eriti hundi karjatulekut.

Üldjoontes on häälitsevat ronka peetud ohtlikumaks kui vaikivat. Mõnikord on vahet tehtud, kas häälitsemine on kaeblev või kraaksuv ning järsukõlaline, emba-kumba on peetud ohtlikuks või isegi hea edu ja kordamineku märgiks. Ronkade lend ja häälitsemine sõjalaagri kohal oli verise tapluse ettekuulutaja, lend üle põllul töötavate inimeste pidi tooma tüli. Ronkade kaklemist käsitati kui abielupaari lahkumineku, elukaaslase surma, halbade sõnumite, üldse õnnetuse ennet. Teekäijale vastu lendamine oli samuti ebaõnne märk. Soovitatud on koju tagasi pöörduda ja uuesti teekonda alustada, kolm korda sülitada, loit susõnu lugeda. Ülelendu paremalt vasakule on hinnatud enamasti halvaendelisemaks kui lendu vasakult paremale. Mõnikord on õnnetust arvatud juhtuvat sealpool, kuhupoole on linna lennusuund. Kaarna ülelennul tema suust kukkunud raipeluu või liharaasu söömisest arvati koeri ning hunte hulluks minevat.

Erinevaid loitsuvormeleid on rohkem kui ühegi teise linna puhul. Tüüpilised on: 1) *Ütle head, valgelind!* 2) *Valge lind, kulla lind, üttele hüva, pajata paremat, sinu pesa poegi täis, minu laut lambaid täis!* 3) *Mine, mine, must linnuke, vii kurja, too head!* 4) *Kui on head, siis hüüa veel, kui on halba, siis lenda ära!* 5) *Siit saad soola, mujalt muud* (et õnnetust majast eemale hoida) 6) *Ronk, ronk, must lind, ära mine üle meie karja, mine üle küla karja, kevadise kitsepoja, talvise tallekese,*

üle valge pääga vasika! 7) Ptüi, ptüi, kaarna,/ mine papi karja,/ papil palju karja,/ verevid ja kirevid,/ laudatäis lambaid,/ sulutäis suuri tsikku,/ põhutäis põrsid. Karjaste sõimu karja lähedusse ilmunud rongale iseloomustavad nimetused nagu valgelind, viisurajak, ahjuroop, ahjuhark, luuakonts, pastlapaik, söekott, pajalapp jts., millele lisati manitsus: *Mine üle küla karja, ära mine üle meie karja.*

Samavõrd kirjapanekuid kui kaarna valgest sulest on ka **kaarnakivist** (*arstikivist, põrgukivist, mustast kivist*), ent sellele on omistatud *kangemat nõiaväge* kui sulele. Tüüpiline pärimusteade annab õpetuse imettegeva kivi hankimiseks. Selleks tuleb kaarna pesast munad ära tuua, nad keeta ja tagasi pessa viia. Kaaren toob pesasse erilise kivi, et selle abil munadele elu sisse panna. Kivi tuleb pesast ära tuua. Kivi asukohamäärangud varieeruvad, rõhutatud on kauget ja erilist päritolu: Jordani jõgi, Palestiina, Ararati mägi, Surnumeri, Soomemaa. Nimetatud on ka geograafiliselt määramatuid kohti: kaaren lendab üle kolme kuningriigi; toob kivi oma kuninga juurest; põrgust; kaugelt mere äärest; soojalt maalt; Musta jõe äärest; jooksva vee seest. Iseloomustusi kivi kohta on palju, see on: must; (harvemini) valge; väike; ümarik; auk keskelt läbi; sile; libe; ühest otsast lapik ja rist peal; maa seest tulega üles tulnud kivi; ei võta kastet ega vihma peale. Varianditi on rõhutatud, et kivi kättesaamine on suur õnn: lind kannab kivi kogu aeg tiiva all; kivi tuleb pesast ära tuua nii, et kaaren ei näe; kaaren tuleb surmata, et ta kivi ta gasi ei saaks viia; kaaren peidab kivi lumme ja teeb risti peale, tuues kivi välja vaid poegade ristimise ajaks; pärast poegade ristimist viskab lind kivi pesast välja. Leidub teisendeid, kus kaaren toob kivi nimelt selleks, et poegi ristida, sest muidu saaksid neist varesed või muidu jääksid nad valgeteks. Enne ei andvat vanalind poegadele süüa, kui nad mustaks on ristitud. Poegade ristimise aega on dateeritud paastumaarjapäevaga, 25. III, suure nel japäevaga või suure reedega. Esineb täpsustust, et see toimub enne päikesetõusu, enne kui neile toitu on toodud. Üksikjuhtudel on imekivi toomist omistatud ka varesele.

Loend traditsioonimastest imevõimetest, mida kaarnakivi omamine annab, on järgmine: kiviga vajutades saab haigeid kohti, paiseid jms. ohutada (*ravida*), roosihaiguse või ussihammustuse valu leevendada, haigusi arstida; kivi abil saab lapsenututajat ära ajada (s.o. väikelapse nuttu ära võtta); saab loomale nõidusega peale pandud vigu *ravida*; nõidumist tõrjuda; kivi saab afrodisiakumina tarvitada; kivi abil saab palju õnne; kogu maailma tarkuse; saab teise inimese mõtteid teada; saab lindude keele mõistmise; saab hea hobusteõnne; peidetud varandused ja rahaaugud üles leida; kivi abil kõik ukсед lahti teha; kohtus saab õiguse; kellegi viha ei hakka peale; vitsad ei ole valusad. Mõnel juhul on mainitud kaarnakivi nõiavõimega isiku töövahendite seas ning kirjeldatud haiguste ravimist kaarnakiviga (maagiline arv kordi - 2; 3; 7) vajutades; ka anti haigele juua vett, milles oli kaarnakivi hoitud.

kaelushakk - vt. [*hakk](#)

kaelustuvi *Columba palumbus*, ka *meigas*, *melekas*. Rahvasuus on kaelustuvi häält seletatud kui kurtmist või kaeblemist. Kaelustuvil olnud varem suur pesakond, ent kavalusega vahetanud vares (varianditi kana) tema suure pesakonna oma poegade vastu ringi. Sellest ajast peale laulab kaelustuvi:

Kuus, kuus kullast poega,
varesel viis verist väntsa

(vrd. AT 240. "Munade vahetamine").

Oraakellinnuna on kaelustuvi vähepopulaarne. Tema, nagu ka teiste metstuvide ilmumist inimelamu juurde ning innukat häälitsemist hoonete läheduses on peetud surmaendeks. Vt. kodutuvi.

kahjulind (ka kahjurähn, kahjukuulutaja, surmalind, kadelind, loomakutsuja, piibitaja) on väike lind, kelle piiksuvat häälitsest on tõlgitsetud kodulooma või ka inimese surma ettekuulutajaks:

Mees üteli, et lind, väikene lind, tuli akna alla. Ütel, et temaga olnu see lind alati üten, kui ta hagu teinu ja nüüd (enne surma) näi ta, et see lind laulab akna taga. Mina esi ei näinu midagi. RKM II 396, 118 (18) < Võnnu khk., Rasina k. - S. Pent(1986).

Kahjulind on (nagu kägugi) fataalne endelind, pahatahtlikkust pole talle omistatud. Kirjeldustest ilmneb, et kahjulinnuks võidi pidada põhjatihast, porri, väike-kirjurähni või väänkaela (*Parus montanus*, *Certhia familiaris*, *Dendrocopus minor*, *Jynx torquilla*).

Kirjandus

- AT - Aarne, A.; Thompson, St. 1961: *The Types of the Folktale*, FFC nr. 184. Helsinki.
- Hiiemäe, M. 1982. Ei tohi peale hingata. Uskumusi linnupesadest. *Eesti Loodus*, 6, lk. 390-395.
- Hiiemäe, M. 1983. Vares vaagub vihma. *Eesti Loodus*, 5, lk. 313-314.
- Hiiemäe, M. 1985. Linnud ilmaennetes. *Eesti Loodus*, 12, lk. 792-797.
- Loorits, O. 1949. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens* I. Lund, lk. 355-359.
- Loorits, O. 1954. Neue Beiträge zum Vogelbetrug-Motiv. *Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 57, lk. 1-19.
- Mäger, M. 1967. *Eesti linnunimetused*. Tallinn.
- Mäger, M. 1969. *Linnud rahva keeles ja meeles*. Tallinn.
- Oinas, F. J. 1984. Linnupete. *Vargamäe tõde ja õigus. Esseid. Truth and Justice of Vargamäe and other Essays*. (res. Cheating by the Bird, lk. 257), Välis-Eesti & EMP, lk. 149-161.
- Salve, K. 1992. Lorigal lõuvad, kuuljad kõrvad (Ida-Virumaa rahvajuttud est). *Ida-Virumaa rahvakultuurist*. Tallinn, lk. 82-100.
- Zelenin, D. 1938. Der alte estnische Brauch. den Vogelbetrug essen (linnupetet sööma). *Litterarum societas Esthonica 1838-1938. Liber Saecularis II*. Tartu, lk. 865-879.

Joonised ja pilditahvlid

Kumari, E. 1974 *Eesti lindude välimääraja*. Tallinn.

Kumari, E. 1984 *Eesti lindude välimääraja*. Tallinn.

[Läheb edasi...](#)

[Tagasi algusesse](#) ▲